

דיראסאת

מרכז ערבי למשפט ומדיניות

ת"ד 3190, נצרת 16131, טלפון: 04 – 6083333, פקס: 04 – 6083366
www.dirasat-aclp.org

המבחן הפסיכומטרי: כלי למיון או להזרה?

הקדמה

חיבור זה עוסק במבחן הפסיכומטרי, שהוא אחד החסמים המשמעותיים ביותר העומדים בדרכו של הצעיר הערבי המבקש לרכוש השכלה גבוהה באוניברסיטאות בישראל.

התקציר שלהלן מסכם עבור קוראי השפה העברית את ממצאיו של מחקר מעמיק שנכתב בערבית ונערך על ידי מר מוהנד מוסטפא, דוקטוראנט במחלקה למדעי המדינה של אוניברסיטת חיפה, וחוקר במרכז דיראסאת, המרכז הערבי למשפט ומדיניות. במסגרת התהליך המחקרי שהניב את הפרסום הזה התקיימו ב-2008 שני ימי עיון שאורגנו על ידי דיראסאת וועדת המעקב לענייני החינוך הערבי, בהם נדונו ממצאיו הראשוניים של המחקר. תודתנו נתונה לכל מי שהשתתפו בהם על תרומתם למחקר ולניתוח.

זהו המחקר המקיף ביותר שנערך עד כה בנושא הזה וממצאיו מצביעים בבירור על תוצאותיו המפלגות של המבחן הפסיכומטרי. החיבור כולל המלצות ספציפיות בדבר הצורך להמשיך ולבחון היבטים שונים של השפעת המבחן הזה על האזרחים הערבים.

תקציר

מוסדות ההשכלה הגבוהה בארץ פיתחו לאורך השנים כלי לניבוי הצלחתם של הנרשמים ללימודים בלימודיהם האקדמיים. הכלי מבוסס על ציון משוקלל של מבחן פסיכומטרי ושל בחינת הבגרות, כאשר משקלה היחסי של הבחינה הפסיכומטרית משמעותי ונכבד יותר. ברם, מחקרים אמפיריים שנערכו לפני שנים אחדות (יוגב

ואילון, 2000) הוכיחו שאמצעי ניבוי זה הינו אמצעי פגום, אשר נכשל בהערכת סיכויי ההצלחה של מועמדים הבאים מרקע סוציו-אקונומי נמוך.

הניבוי הכושל נובע מכך שיש בבחינה הפסיכומטרית מימד של הטיה תרבותית, הפוגע בסיכויי ההצלחה של רבים מהמועמדים המגיעים מרקע תרבותי וחברתי שונה מזה השולט בחברה, ובמיוחד בסיכוייהם של מועמדים ערבים ובני עיירות הפיתוח. מכאן, שציון הבחינה הפסיכומטרית מהווה הלכה ולמעשה מכשול בדרכו של הנרשם הערבי המעוניין להתקבל ללימודים באחת האונברסיטאות בארץ ואשר הצליח לעמוד בדרישות הסף של האוניברסיטאות.

ועדת אל-חאג', אשר הוקמה על ידי המועצה להשכלה גבוהה ובחנה, בראשות פרופ' מאג'ד אלחאג', את מצב ההשכלה הגבוהה בקרב האזרחים הערבים, טענה בהקשר הזה כי (ועדת אל-חאג', 2001):

"אין ספק שבחינת הכניסה הפסיכומטרית מהווה את המכשול המרכזי החוסם את כניסת הערבים למוסדות להשכלה גבוהה. . . . לסטודנט היהודי קיימת עדיפות על פני הסטודנט הערבי בכל המקצועות ובמיוחד המקצועות היוקרתיים הדורשים סף קבלה גבוה. אין ספק שהפער בין סטודנטים יהודים וערבים מתחיל משלב מוקדם של הלימודים, ולאורך החינוך היסודי והתיכון. . . . אולם גם קיימות מספר בעיות הקשורות בבחינה הפסיכומטרית עצמה. בחינה זו נועדה ותוכננה בעיקר לסטודנטים בעלי רקע תרבותי מערבי. לכן הבחינה אינה מותאמת לסטודנטים ערבים או אפילו, לסטודנטים יהודים בעלי רקע מזרחי".

הבחינה הפסיכומטרית מנציחה ומעצימה את הפערים בין האוכלוסיות השונות בחברה בישראל בשלושה מישורים עיקריים - הלאומי, המעמדי והמגדרי. האזרחים הערבים בישראל, הנחשבים באופן פרדיגמטי לקבוצה המוחלשת ביותר מבחינה סוציו-אקונומית, נפגעים בכל אחד מהשלושה. וכך, **הפער בממוצע הציונים בבחינה הפסיכומטרית בין התלמידים שנבחנו בשפה העברית ובין התלמידים שנבחנו בשפה הערבית עומד על יותר מ-100 נקודות, לרעת האחרונים.** פער זה עומד יציב לאורך השנים.

טבלה: הפער בין ממוצע הציונים הכללי בין ערבים ליהודים בבחינת הכניסה לאוניברסיטאות

השנה	נבחנו בשפה הערבית	נבחנו בשפה העברית	הפער
1991	438	554	116
1992	437	552	115
1993	438	556	118
1994	442	557	115
1995	436	555	119
1996	435	556	121
1997	430	556	126
1998	431	554	123
1999	435	560	125
2000	434	560	126
2004	462	567	105
2005	459	563	104
2006	460	564	104
2007	455	565	107
2008	455	564	109

המקור: המרכז הארצי לבחינות והערכה (עיבוד החוקר, 2009).

טבלה מראה מספר הנבחנים בשפה הערבית ושיעור הנשים בקרבם:

שנה	מספר הסטודנטים שנבחנו בערבית	שיעור הנשים %
1991	3932	41.8
1995	7794	43.5
2000	11391	47.3
2004	14387	50.9
2005	18798	59.7
2006	20406	59.2

על פי הנתונים של המרכז הארצי לבחינות והערכה, כ- 73% מכלל התלמידים אשר ניגשו לבחינה הפסיכומטית נבחנו בשפה העברית, 15% בשפה הערבית ו-12% הנותרים בשפות אחרות. ממוצע הציונים של אלה שנבחנו בעברית היה גבוה ב- 116 נקודות מאלה שנבחנו בשפה הערבית (559 בשפה העברית לעומת 443 בשפה הערבית). מנתונים אלה ניתן להסיק כי לתלמידים אשר נבחנו בשפה העברית יש סיכוי גבוה יותר להתקבל לאוניברסיטאות מאשר לנבחנו בשפה הערבית, ללא תלות בחוג המבוקש.

מדינת ישראל היא אחת המדינות הבודדות בעולם שאימצו את שיטת הציון המשוקלל (בחינת בגרות ובחינה פסיכומטרית). מרבית המדינות המערביות נוהגות לאמץ מדיניות קבלה המסתמכת על תוצאות בחינות הבגרות בלבד. לא זו אף זו: מדינות אחדות אימצו לא מכבר שיטה על פיה הקבלה והמיון נערכים במהלך הלימודים האקדמיים עצמם ולא, כמקובל בישראל, לפני תחילתם.

מחקרים רבים העוסקים בשיטות המיון והקבלה למוסדות אקדמיים הראו באופן מובהק כי היכולת של הבחינה הפסיכומטרית לנבא סיכויי הצלחה בלימודים הינה מוגבלת וחלשה, וכי קיימת בה הטיה תרבותית ברורה המהווה חסם בפני מועמדים מהקבוצות המוחלשות בחברה. מחקרים אלו הראו כי ההצלחה של הבחינה הפסיכומטרית בניבוי יכולת לימודית עומדת על 43 אחוזי דיוק בלבד וכי ההצלחה בניבוי היכולת הזאת של בחינת הבגרות עומדת על 37 אחוזי דיוק; יכולת הניבוי של שתי הבחינות במשותף מגיעה לכדי 55% דיוק בלבד. מכאן ניתן להסיק, כי שיטת הקבלה הנוכחית למוסדות האקדמיים נכשלת בניבוי ההצלחה ב-45% מהמקרים. יודגש, כי נתונים אלה נסמכים על נתוני המרכז הארצי לבחינות והערכה. מחקרים נוספים מצביעים על שיעורים עוד יותר נמוכים של הצלחה בניבוי.

חשוב, כמו כן, לתת את הדעת גם לכך שהבחינה הפסיכומטרית אינה חושפת את מרכיב המוטיבציה, הנחשב למרכיב מכריע במידת הצלחתם של סטודנטים באוניברסיטאות. יתרה מזאת, סטודנטים מרקע כלכלי וחברתי נמוך ומקבוצות מקופחות בחברה נוטים בדרך כלל להגיע למוסדות האקדמיים עם מוטיבציה גבוהה יותר להצלחה לימודית. מבדיקת הרקע התרבותי של מועמדים אשר הבחינה הפסיכומטרית כשלה בניבוי הצלחותיהם, נראה כי מדובר בעיקר במועמדים בעלי רקע תרבותי שונה מזה המאפיין את הזרם המרכזי בחברה (אל-חאג', 1999).

לאור תוצאות המחקר שנעשה כאן, ניתן לבסס את הביקורת על הבחינה הפסיכומטרית על שלושה יסודות מרכזיים:

ראשית, מבחינה אפיסטמולוגית, יש בבחינה פגמים רבים הקשורים ביכולתה לנבא את הצלחת הנבחנים בלימודים האקדמיים. הפגם המרכזי הוא באי יכולתה לנבא את הצלחת התלמידים אשר נדחו, היות ואין דרך לבחון זאת.

שנית, מבחינה אונטולוגית, המצדדים בבחינה הפסיכומטרית טוענים כי בשל פגמיה של בחינה הבגרות, הבחינה הפסיכומטרית היא הכלי היעיל ביותר לניבוי הצלחה בלימודים. אולם, על אף העלייה הכמותית והאיכותית היחסית ברמת החינוך הערבי בעשור האחרון, הבחינה הפסיכומטרית ממשיכה להניב לאורך השנים פערים יציבים ובלתי-משתנים בין הנבחנים הערבים והיהודים. עובדה זו מצביעה על ההטיה התרבותית של הבחינה הפסיכומטרית ועל הבעייתיות של השימוש בה.

שלישית, ברמה המוסרית: המצדדים בבחינה הפסיכומטרית נוהגים לטעון שמקור הפערים בין הערבים ליהודים בפערים שנוצרו עוד לפני הבחינה, קרי במהלך הלימודים במערכת החינוך. אמירה זו מצביעה על כך שמשמיעה מודעים לכך שהבחינה הפסיכומטרית משכפלת ואף מנציחה את הפערים הקיימים, מבלי שייעשה כל מאמץ לחסל את האפליה הקיימת במערכת החינוך.

לבסוף, חשוב לציין כי הבחינה הפסיכומטרית נחשבת בעיני הציבור הערבי למכשיר סינון המופעל בעיקר כלפי המועמדים הערבים והמהווה חלק ממערכת סינון רחבה יותר, הפוגעת באזרחים הערבים בישראל.

דו"ח של ארגון זכויות האדם הבינלאומי Human Rights Watch, שפורסם ב-2001 ועוסק במעמדו של החינוך הערבי בישראל, קובע כי "האפליה הנהוגה מסננת באופן גובר ובכל רמות הלימוד חלק גדול מן התלמידים הערבים, וככל שהם פורצים חסם מתגלה בפניהם חסם חדש". (לנוסח המלא של הדוח: <http://www.hrw.org/legacy/reports/2001/israel2>).

נראה, כי חסם המבחן הפסיכומטרי איננו החסם האחרון, כי בשנים האחרונות התגלו בפני המועמד הערבי חסמים חדשים כמו מגבלות הגיל (בפקולטות מסוימות) וראיונות קבלה.

המלצות המחקר

לאור המסקנות הללו, אנו ממליצים על ביטול מיידי של הבחינה הפסיכומטרית.

אנו סבורים, כי הבחינה הפסיכומטרית מהווה חסם עיקרי בפני נגישות הצעירים הערבים למוסדות להשכלה גבוהה בישראל, שכן היא כוללת היבטים מפלים כלפיהם והטיה תרבותית מובהקת המשפיעה על מהימנותה ועל יכולתה למיין נבחנים ולנבא את הצלחתם. ביטול הבחינה הוא הדרישה העיקרית של נייר עמדה זה.

בעוד שהבחינה הפסיכומטרית במתכונתה הנוכחית מנציחה את הפערים הקיימים בין יהודים לערבים, המציאות דורשת דווקא נקיטת מדיניות של העדפה מתקנת, שתוכל לנטרל את הפער ברמה התוצאתית. לאור העובדה כי רוב הגורמים המעורבים במדיניות ההשכלה הגבוהה תומכים כיום בהמשך קיומה של הבחינה במתכונתה הנוכחית, אנו סבורים שיש לנקוט, לכל הפחות, במדיניות של העדפה מתקנת בציוני הבחינה לטובת הנבחנים הערבים, כך שניתן יהיה להתגבר על הפער הבלתי משתנה בין ציוניהם של הנבחנים הערבים והיהודים.

עד לביטול הבחינה, אנו ממליצים על נקיטת הצעדים הבאים, שישפרו את הישגי הנבחנים הערבים כל עוד נמשך השימוש בבחינה:

- הקמת פורום מקצועי שיעקוב אחר ההתפתחויות בנושא הבחינה הפסיכומטרית ויגבש מדיניות לשינוייה ושיפורה. כל עוד הבחינה ממשיכה להתקיים, יש לפעול להעלאת הציונים של הנבחנים הערבים. הפורום יעקוב גם אחר קורסי ההכנה הנערכים במרכזי הכנה בחברה הערבית, במגמה להעלות את רמתם.
- הנהגת שיעורי הכנה לבחינה הפסיכומטרית כחלק ממערך הלימודים בבתי הספר התיכוניים הערביים. הדבר צריך להיעשות בתיאום עם הרשויות המקומיות הערביות ועם ועדת המעקב לענייני החינוך הערבי, כך שהלימודים יחלו לא יאוחר מאשר בשנה הראשונה של בית הספר התיכון.
- הצבת הנושא על סדר היום הציבורי והפרלמנטרי, באמצעות העלאת הצעות-חוק, באמצעות העלאתו על סדר היום התקשורתי והפוליטי ובאמצעות בניית קואליציה בין מגזרית שתיאבק לביטול הבחינה.

- יש לאפשר לנבחנים הערבים להיבחן בבחינות המתקיימות במוסדות חינוך המצויים בתוך יישובים ערביים כמו המוסד האקדמי באעבלין, מכללת אל-קאסמי בבאקה אלג'רביה ואחרים. היבחנות בסביבה מוכרת תשרה על הנבחן הצעיר, שמטבע הדברים אינו רגיל לאקלים האוניברסיטאי, אווירה רגועה יותר ותקל עליו ברמה הפסיכולוגית.
- קיים הכרח לערב אנשי מקצוע ערבים בכתיבת הבחינה ובגיבושה, במטרה להתגבר על ההטיה התרבותית שלה. היעדרותם של אנשי מקצוע ערבים ממוקדי הכנת הבחינות והערכתן מנציחה את מהותה המפלה. המלצה דומה הופיעה כבר בדו"ח ועדת אל-חאג' משנת 2001.